

Таким чином, для того щоб тактично грамотно вести розслідування, необхідно знати тактику дій злочинця і володіти арсеналом достатніх засобів для виявлення і нейтралізації їх тактичних „уловок”. Звідси витікає необхідність криміналістичного вивчення злочинної діяльності як соціального явища, а не тільки способів скоєння злочинів, і такого її елементу, як тактика. На нашу думку, криміналістична тактика як частина науки криміналістики повинна включати в себе самостійний розділ „Тактика діяльності злочинців”.

*Езерський Р.Б.,
асистент кафедри кримінального процесу
і криміналістики Львівського національного
університету імені Івана Франка*

КРИМІНАЛІСТИЧНА ТЕХНІКА І ТЕОРІЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Усвідомлена суспільством потреба наукового обґрунтування системи таких оперативних розшукових заходів, їх напрацювання й практичної реалізації завжди була і є залежною від досягнень науки і техніки. Це у кінцевому рахунку і обумовило свого часу зародження криміналістики як науки. Найбільш наочно така обумовленість прослідковується у сфері криміналістичної техніки, суспільства і людини. Власне ці проблеми, а точніше, закономірності, що проявляються у їх виникненні та вирішенні, й зумовлюють потребу їх подальшого дослідження.

Саме в цьому і полягає постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій Р.С. Белкіна, Г.К. Синилова, В.П. Хомколова, І.Д. Галеніна показує, що на сьогоднішній день можна констатувати доволі ґрунтовне дослідження у працях багатьох криміналістів питань щодо характеру взаємозв'язків розвитку криміналістичної техніки і теорії оперативно-розшукової діяльності.

Однак ця багатоаспектна проблема вимагає свого подальшого глибокого системного вивчення. Зокрема, як видається, існує потреба комплексного з'ясування питань, пов'язаних з аналізом взаємозв'язків криміналістичної техніки і теорії оперативно-розшукової діяльності.

Потребують дослідження і вивчення питання правового і науково-методичного забезпечення розвитку криміналістичної техніки, шляхів ефективного використання її у процесі розкриття і розслідування злочинів.

Завданням дослідження є питання застосування техніко-криміналістичних засобів і положень теорії оперативно-розшукової діяльності (ОРД) у процесі розкриття і розслідування злочинів, а також теоретичні дослідження в цій сфері.

Мета, яка ставиться перед автором, полягає у дослідженні характеру і напрямів взаємозв'язків криміналістичної техніки і теорії оперативно-розшукової діяльності.

Важливо також відмітити історичні особливості розвитку цих наук, що обумовили їх органічно тісні зв'язки навіть на методологічному рівні. Теорія оперативно-розшукової діяльності, як відомо, зароджувалась в надрах криміналістики і багато запозичила від неї, адаптуючи її досягнення з урахуванням предмета своїх досліджень, в тому числі в контексті проблем розвитку криміналістичної і оперативної техніки.

Оперативно-технічне забезпечення розкриття злочинів розглядається поряд з техніко-криміналістичним забезпеченням як елемент в цілому науково-технічного забезпечення.

Необхідно звернути увагу на те, що, поряд із обумовленістю і продуктивністю такого підходу до розглядуваної проблеми, криміналістична техніка виступає як одне із важливих джерел розвитку оперативної техніки. Фактично в багатьох випадках відмінності між цими видами техніки прослідковуються у тактиці її застосування. Необхідність “технізації” розшукової діяльності, котра, на думку Р.С.Белкіна, сприяє правосуддю протягом всієї його історії, завжди розглядалась криміналістами як одна із важливих умов успішної боротьби із злочинністю [1, 184].

Ще Г.І. Лебедев на початку ХХ століття писав, що успішну боротьбу із сучасними злочинцями може вести лише та поліція, котра має на озброєнні найновішу техніку, прикладні знання і майстерно ними володіє. Та ж думка про необхідність технізації розшукової роботи обґрунтовується в працях родоначальників радянської криміналістики: С.М. Потапова, П.С. Семенівського, І.М. Якімова. “В наш час, – писав І.М. Якимов, – професія агента є ні що інше, як мистецтво, засноване не лише на практичному досвіді, але і на спеціальних знаннях. Теперішній агент повинен знати дуже багато, і перш за все кримінальне матеріальне і процесуальне право, судову медицину, елементарні курси фізики і хімії, фотографію, дактилоскопію, вогнепальну зброю і вибухові речовини і, звичайно, досить детально криміналістичну техніку і тактику” [10, 9].

Інакше кажучи, виникнувши як система наукових методів збирання і дослідження доказів, криміналістика в своєму розвитку повинна була звернутися до дослідження проблеми оперативно-розшукової діяльності як допоміжної щодо розслідування. Це повинно було виникнути, по-перше, внаслідок нерозривного зв’язку цих двох видів практики боротьби із злочинністю, а по-друге, як результат безпосередніх уявлень про предмет криміналістики, закономірності застосування технічних засобів, тактичних прийомів і методичних рекомендацій з розкриття й розслідування злочинів. Криміналістика була єдиною науковою основою як для розшуку, так і для слідства. Їх процесуальний та непроцесуальний характер до уваги не брались. Це був своєрідний, об’єктивний і обумовлений етап розвитку і криміналістики, і теорії оперативно-розшукової діяльності, який логічно завершувався трансформацією криміналістики від “кримінальної техніки” до “закономірностей науки”, від’єднанням від неї ОРД. Окрім цього, необхідно наголосити, що криміналістика своїм зародженням безпосередньо завдячує також ідентифікації злочинців. З цього приводу Р.С. Белкін писав: “Відомо, що історично одним з перших напрямів розвитку криміналістики було дослідження можливостей ідентифікації особи, розробка методів і засобів криміналістичної реєстрації. Ці методи застосовувались, перш за все, для забезпечення ефективності розшукової діяльності, криміналістичного розшуку і були прийняті на озброєння саме кримінальною поліцією” [3, 201].

В 60-ті роки ХХ століття це становище суттєво змінилось. Цьому сприяла, по-перше, інтенсивна розробка всіх розділів теорії оперативно-розшукової діяльності її провідними спеціалістами (А.Т. Лекарем, Д.В. Гребельським, В.А. Лукашовим, В.Г. Самойловим, Б.Є. Богдановим, а надалі В.Г. Бобровим, Г.К. Синиловим, Є.В. Токаревим, Б.П. Смагоринським, І.А. Климовим, А.Б. Утевським, В.М. Омеліним і іншими). Їх роботи слугували побудові фундаменту теорії оперативно-розшукової діяльності і сприяли формуванню самостійного предмета даної науки, відмінного від предмета криміналістики, хоча й тісно пов’язаного з останнім. А саме, один з видатних представників науки теорії оперативно-розшукової діяльності Д.В. Гребельський писав: “Багаторічний досвід викладання цієї дисципліни підтверджує, що найбільш сприятливі умови для її подальшого вдосконалення створюються тоді, коли вона розвивається як самостійна дисципліна, у тісному зв’язку з іншими науками і навчальними

дисциплінами, а саме, з криміналістикою” [7; 80]. В зв’язку з цим поняття оперативно-розшукової діяльності визначене ним як “...обумовлена законодавчими і підзаконними аспектами система розвідувальних (пошукових) заходів, що здійснюються переважно спеціальними засобами і методами з метою попередження і розкриття злочинів, а також розшуку злочинців” [11; 69].

По-друге, на той час в криміналістиці були розроблені фундаментальні проблеми її методології, уточнено зміст її предмета як науки, що вивчає специфічну групу об’єктивних закономірностей дійсності, які обумовлені пізнанням цих закономірностей, засобів і методів судового дослідження доказів і запобігання злочинам. В результаті цього стало більш очевидно, що теорія оперативно-розшукової діяльності вивчає інші закономірності в цілях розробки методів і засобів боротьби із злочинністю і вже не може розглядатись як частина криміналістичної теорії. “Отже, пише Р.С. Белкін, – процес відособлення оперативно-розшукової теорії йшов по двох рівнях: “знизу” – шляхом розробки самої цієї теорії і “зверху” – як наслідок перегляду предмета криміналістики. Відносини підлеглості, в яких перебували криміналістика і теорія оперативно-розшукової діяльності, змінилися відносинами взаємодії двох рівноправних партнерів” [3; 201]. Для сучасного етапу розвитку криміналістики характерним є визнання існування теорії оперативно-розшукової діяльності як самостійної навчальної дисципліни.

В криміналістичній літературі висловлена думка про односторонню направленість зв’язку криміналістичної техніки і теорії оперативно-розшукової діяльності. Так, Р.С. Белкін пише: “Якщо зв’язки криміналістичної техніки з теорією оперативно-розшукової діяльності мають, в основному, лише практичний характер і переважно односторонню направленість, що полягає в безпосередньому використанні криміналістичної техніки в оперативно-розшуковій діяльності, то зв’язки криміналістичної тактики і методики взаємообумовлені і носять двосторонній характер, а процес використання їх змісту взаємний” [2.10].

Щодо правового регулювання допустимості використання науково-технічних методів і засобів, в тому числі криміналістичних у практиці оперативно-розшукової діяльності, більш точно вирішення цієї проблеми подано в ст.8 ЗУ “Про оперативно-розшукову діяльність” (від 18 лютого 1992р.), в якому оперативні підрозділи для виконання завдань оперативно-розшукової діяльності при наявності передбачених статтею 6 цього Закону підстав мають право: опитувати осіб за їх згодою, витребувати, збирати і вивчати матеріали діяльності підприємств, знімати інформацію з каналів зв’язку, застосовувати фото-, кіно – і відеозйомку, оптичні радіоприлади, інші технічні засоби. Гарантіями допустимості оперативно-розшукових засобів є положення Закону про те, що для одержання інформації забороняється застосовувати технічні засоби, психотропні, хімічні та інші речовини, які пригнічують волю та завдають шкоди здоров’ю людей та навколишньому середовищу.

Відмічені в законодавстві в частині використання даних ОРД в процесі доказування багато в чому були обумовлені потребами практики боротьби з організованою злочинністю. Успішне розслідування злочинів, що вчиняються організованими групами, не є можливим без “...широкого використання науково-технічних засобів і спеціальних знань для виявлення, фіксації і вивчення слідів і речових доказів” [13, 36]. У зв’язку з цим якісно іншої форми набуває організація процесу розслідування злочинів, взаємодії між слідчими, оперативними працівниками і експерто-криміналістичними підрозділами. Саме у вказаному контексті виникли і активно обговорюються як в криміналістиці, так і в теорії ОРД проблеми оперативно-технічного і техніко-криміналістичного забезпечення розкриття і розслідування злочинів, використання даних ОРД в процесі доказування, оперативного забезпечення процесу розслідування від початку порушення кримінальної справи і до закінчення судового процесу [12, 26; 12, 120].

Не даремно КПК України доповнено ст. 315¹, відповідно до якої можливості техніко-криміналістичних методів і засобів досить широко використовуються при вирішенні цілої низки практичних проблем оперативно-розшукової діяльності, а саме це стосується:

- змісту і видів оперативно-розшукової діяльності, способів і прийомів її проведення;
- зв'язків оперативної інформації з інформаційними процесами доказування;
- шляхів і мети використання в оперативно-розшуковій діяльності криміналістичних методів і засобів;
- поєднання гласних і негласних методів вказаної діяльності;
- завдань, напрямів і прийомів використання оперативним працівником доказової інформації, наданої йому слідчим і т.д.

Засоби і методи криміналістичної техніки широко використовуються у ході проведення всіх оперативно-розшукових заходів, вказаних у Законі України “Про оперативно-розшукову діяльність”, зокрема під час здійснення розшукової діяльності і пошуку об'єктів, що мають оперативний інтерес, в організації функціонування та використання інформаційних систем. До речі, в ОРД використовуються ті ж організаційні форми застосування криміналістичної техніки, що і в кримінальному процесі, а саме:

- проведення спеціальних досліджень різноманітних об'єктів, отриманих при проведенні оперативно-розшукових заходів (дослідження документів, аудіо-, відеозйомка слідів рук, ніг, крові і т.д.);
- залучення спеціаліста-криміналіста для участі в оперативно-розшукових заходах;
- надання консультативної допомоги оперативним працівникам в частині застосування криміналістичної техніки, оцінки і використання отриманих з її допомогою результатів [5, 80; 5, 34; 5, 45].

Успішність розшукової діяльності як оперативного працівника, так і слідчого залежить від її техніко-криміналістичного забезпечення. Тому, на думку Р.С. Белкіна, розглядаючи тенденції і перспективи розвитку криміналістичного вчення про розшук, необхідно створювати “... високоефективні пошукові техніко-криміналістичні засоби” [3, 243]. Робота в цьому напрямі повинна здійснюватись з врахуванням потреб криміналістичної і оперативно-розшукової практики, тобто з урахуванням особливостей техніко-криміналістичних і оперативно-технічних завдань, що виникають в процесі розкриття і розслідування злочинів. На сьогодні ці завдання суттєво змінилися, що обумовило необхідність не лише вдосконалення наявних технічних засобів, але і розробку принципово нових.

Є.П. Іщенко вважає, що такі розробки здійснюються за напрямами:

- використання нових джерел енергії, процесів, форм руху матерії. А саме, можна вказати на застосування голографії, випромінювачів коротких ультрафіолетових променів, портативних рентгенівських установок, інтроскопів і т.д.;
- збільшення параметрів роботи: застосування чутливих до інфрачервоних променів термовізійних систем і пристроїв, що дозволяють проводити пошук об'єктів і їх вилучення в напрямі і т.д.;
- якісна зміна елементів і структури технічних систем: в ряд криміналістичних приладів запроваджено елементи підвищеної складності (перетворювачі і т.п.) [8, 34].

Не заперечуючи в принципі проти такого групування основних напрямів розробки засобів криміналістичної, а відповідно і оперативної техніки, відмітимо, що в такому випадку основами її є: а) джерела розвитку техніки (досягнення природничих і технічних наук); б) завдання її розробки (збільшення параметрів роботи).

Таке групування повинно ґрунтуватись на практичних завданнях, для вирішення яких ведеться напрацювання відповідних засобів [4, 118]. Такі завдання кореспондуються з основними напрямками техніко-криміналістичної роботи щодо збирання, дослідження і використання розшукової і доказової інформації. Можна виділити три основні групи розробки технічних методів і засобів: а) польової криміналістики; б) попереднього і експертного лабораторного дослідження слідів злочину та інших речових доказів; в) накопичення і використання розшукової і доказової інформації (запровадження криміналістичних і оперативно-довідкових картотек).

Видається, що з урахуванням сучасного стану злочинності найбільш плідотворні зусилля у взаємодії між спеціалістами в галузі криміналістичної техніки і представниками науки теорії оперативно-розшукової діяльності проявляються у сфері вирішення таких проблем:

1. Вдосконалення наявних і організація нових видів обліків, а саме алфавітні картотеки за прізвищами; обліки невпізнаних трупів; безвісно зниклих осіб; обліки за даними про прикмети розшукуваних осіб і способами вчинення ними злочинів; за графічними і композиційними портретами розшукуваних осіб та черепом невпізнаних трупів з ознаками насильницької смерті; за зразками для подальших генотипоскопічних досліджень; усі види дактилоскопічних обліків і картотека для підвищення ефективності встановлення розшукуваних осіб і невпізнаних трупів.

2. Створення інтегрованої інформаційно-пошукової системи, котра могла б містити якомога більший об'єм інформації оперативно-розшукового і криміналістичного призначення. Раніше значний об'єм інформації містився в АПС "Зона-М", що була створена відповідно до наказу МВС СРСР № 492-1977 р. Розробка таких систем потребує об'єднання зусиль не лише науковців в галузі криміналістики і теорії оперативно-розшукової діяльності, але і в галузі теорії інформації, кібернетики та ін. [9, 18].

3. Активізація досліджень з метою створення АПС єдиної державної реєстрації населення країни, з використанням особистого коду. В таких системах могла б зосередитись інформація, що становить інтерес для різноманітних напрямів діяльності державних органів (охорони здоров'я, соціального забезпечення, податкової служби і т.д.), в тому числі і правоохоронних. Найбільш складними є науково-технічні, соціально-економічні і правові аспекти цієї проблеми, що поєднані з необхідністю залучення до її розробки спеціалістів різних галузей знань. Однак очевидно, що пріоритетна роль в розробці такої системи належить науковцям-криміналістам і представникам оперативно-розшукової діяльності. Від їх зусиль залежить формування громадської думки про можливість і необхідність створення і реалізації відповідного проекту.

4. Техніко-криміналістичне і оперативно-технічне забезпечення отримання вербальної інформації. Наприклад, в сучасних умовах боротьби із злочинністю з'явилися слідчі дії і оперативно-розшукові заходи, зміст яких обумовлює участь в них слідчих, оперативних працівників, і спеціалістів-криміналістів (прослуховування і звукозапис розмов, що ведуться з телефонів і інших переговорних пристроїв, а, у РФ ще й опитування із використанням поліграфа та ін.). Їх ефективність залежить від наявності розробки як власне технічних засобів, так і методик їх застосування. В літературі відмічається, що "прослуховування і звукозапис переговорів – це дві самостійні частини однієї слідчої дії" [6, 50]. З цього можна зробити висновок, що в його реалізації важлива роль належить як слідчому, так і органу дізнання.

Дослідження взаємозв'язків криміналістичної техніки з галузями наукових знань в системі правових наук свідчить про їх органічну єдність, обумовлену єдністю об'єкта дослідження і його кінцевими цілями – забезпечення законності і правопорядку в державі. Такі зв'язки стосовно галузей правових знань різні за своїм об'ємом і змістом, за проміжними цілями, за характером наукових і практичних завдань, за методами і засобами їх вирішення. Але саме тому у своїй сукупності вони визначають той методичний базис, котрий дозволяє більш успішно вирішувати проблеми подальшого розвитку криміналістичної техніки.

Література

1. Белкин Р.С. Курс криминалистики. – М., Юрист, 1977. – Т. 1. – С. 295.
2. Белкин Р.С. Криминалистика и научно-технический прогресс // Труды ВШ МВД СССР. – М.: ВШ МВД СССР, 1972. – № 34. – С. 10.
3. Белкин Р.С. Курс криминалистики. – М., Юрист, 1997. – С. 315.
4. Вольнский В.А., Сурычина Н.Е. О содержании и значении тактико-технических задач в процессе раскрытия и расследования преступлений // Проблемы совершенствования деятельности следственных и экспертных подразделений органов внутренних дел. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1989. – С. 185.
5. Галенин И.Д. Некоторые особенности процессуального оформления оперативно – розыскной деятельности // Информационный бюллетень СК МВД РФ. – М.: СК МВД РФ, 1994. – № 3.
6. Гинзбург А.Я. Следственные действия. – Алма-Аты, 1998. – С. 106.
7. Гребельский Д.В. Некоторые вопросы совершенствования курса «Оперативно-розыскной деятельности органов охраны общественного порядка» // Труды ВШ МООП СССР. – М.: НИО и РИО ВШ МООП СССР, 1967.
8. Ищенко Е.П. Использование современных научно-технических средств при расследовании уголовных дел. – Свердловск: СЮИ, 1985. – С. 135.
9. Колдин В.Я. К вопросу о перспективах создания универсальной криминалистической информационной системы и возможности ее использования при раскрытии и расследовании преступлений // Повышение эффективности использования криминалистических методов и средств расследования преступлений: Труды Академии МВД СССР. – М.: Академия МВД СССР, 1985. – С. 18–20. – № 16. – С. 80.
10. Лебедев В.И. Искусство раскрытия преступлений. 1: Дактилоскопия. СПб., 1909. – С. 138.
11. Лузгин И.М. О концепции криминалистической техники в курсе криминалистики для вузов МВД СССР // Криминалистическая техника: достижения науки и практики в учебный процесс: Тезисы выступлений на научно-практическом семинаре. – Л., 1990. – С. 7–9.
12. Синилов Г.К. Противодействие криминалистической среде как объект и предмет исследования теории ОРД. Организованное противодействие раскрытию и расследованию преступлений и меры по его нейтрализации: Материалы научно-практической конференции (29-30 октября 1996г., г. Руза). – М.: ЮИ МВД РФ, 1997. – С. 20–26; Хомколов В.П. Организация управления оперативно-розыскной деятельностью. Системный доход. – М.: ЮНИТИ, 1999. – С. 70–120.
13. Яблоков Н.П. Основы методики расследования преступной деятельности организованных преступных формирований // Проблемы собирания оперативно-розыскных данных об организованной преступной деятельности // Преступность как угроза национальной безопасности. – Ульяновск, 1998. – С. 34–36.

Стаття рекомендована до друку кафедрою кримінального процесу
і криміналістики Львівського національного університету імені Івана Франка
(протокол № 13 від 14 червня 2003 р.)

